

Міські обивателі в Російській імперії пореформеного періоду (на матеріалах м.Харкова)

Боженко Анастасія

ХНУ імені В. Н. Каразіна

bozhenko@bk.ru

Питання про соціальну структуру пореформеного міста в Російській імперії неодноразово порушувалося в історіографії. Однак до нашого часу не вироблено чіткого уявлення про стратифікацію міського стану. Радянські дослідники (С. Сметанін, Л. Іванов) писали про перехід від станового суспільства до класового внаслідок модернізації Російської імперії. Сучасні дослідники дотримуються переважно станового підходу (Б. Миронов, Г. Фріз, Д. Чорний та інші). Він виражається в тому, що в російському суспільстві наявні замкнені, юридично окреслені, спадкові групи.

Розв'язати питання структури стану міських обивателів на прикладі Харкова можливо, спираючись на різноманітні джерела: статистичні («Первая всеобщая перепись Российской империи» 1897 р., матеріали одноденних переписів), законодавчі, діловодні (документи фондів Канцелярії харківського губернатора, Харківської міщанської управи, Управління харківського поліцмейстера, Харківської міської управи Державного архіву Харківської області), довідкові видання («Харьковский календарь», «Памятная книжка Харьковской губернии»), місцеву періодику («Харьковские губернские ведомости», «Южный край»).

У законодавстві Російської імперії XVIII ст. поняття «міський обиватель» та «міщанин» були тотожними. У пореформений період під міськими обивателями стали розуміти представників податного міського стану, який в юридичному сенсі поділявся на такі групи: купці, почесні громадяни, міщани та цеховики. Загальна модернізація Російської імперії змінила права та обов'язки міського населення. У 1863 р. міщанство було звільнено від кругової поруки, подушного податку та тілесних покарань, що наблизило його до купецтва. Складним питанням є виділення категорії цеховиків з міщанського стану, який за «Законами о состояниях» був монолітним. З діловодних документів відомо, що в Харкові існувало цехове товариство, яке було незалежним від міщанської та ремісничої управи. Однак регламент вибору старости та сплати податків щодо нього не були закріплені законодавчо. Виконання повинностей міщанською та цеховою управою було спільним.

Міські обивателі посідали значне місце в структурі населення м.Харкова: у 1861 р. міщан було 20%, купців – 5%, цеховиків – 5%, почесних громадян – 0,4%, але в 1897 р. міщан та цеховиків було вже 34%, купців – 2%, почесних громадян – 2%. Порівнюючи соціальну структуру Харкова за переписом 1897 р. зі структурою інших губернських міст середньої полоси Російської імперії, можна констатувати, що вона була подібною до таких міст, як Курськ та Казань. Структура сусіднього Катеринослава у порівнянні з Харковом відрізнялася більшою кількістю міських обивателів (60%).

Таким чином, в пореформений період в Російській імперії відбувалося юридичне оформлення міського стану. Соціальна структура Харкова була типовою для губернського міста середньої полоси Російської імперії.

«Антирадянські» чутки серед підпільних греко-католиків Галичини (1950-1960-ті рр.)

Будз Катерина

НаУКМА

katebudz@gmail.com

Після остаточного приєднання Галичини до Радянського Союзу (1944 р.) Українську Греко-Католицьку Церкву (далі – УГКЦ) як основну національну і релігійну інституцію галицьких українців було ліквідовано в 1946 р. шляхом її примусового «возз'єднання» з Російською Православною Церквою (далі – РПЦ). В той час як більша частина греко-католицького духовенства «возз'єдналася» з РПЦ і продовжувала офіційно діяти на своїх парафіях, значну частину священників було репресовано через їхню відмову перейти у православ'я. Оскільки ліквідація УГКЦ була радянизаційним заходом, радянські органи вважали боротьбу із «залишками» цієї Церкви політичним завданням. Повернення репресованого духовенства УГКЦ з ГУЛАГу після смерті Сталіна сприяло формуванню підпільних церковних структур, що проіснували аж до виходу УГКЦ з підпілля 1989 року. Питання активізації українських греко-католиків у радянській Галичині у 1950-1960-х рр. під впливом хрущовської «відлиги» та міжнародної ситуації порушувалося у працях таких дослідників як О. Бажан, Б. Боцюрків, В. Дмитрук, В. Пашенко, Я. Стоцький, Н. Шліхта. Метою цього дослідження є проаналізувати «антирадянські» чутки, що поширювалися серед греко-католиків Західної України у зв'язку з нестабільністю політичної ситуації в СРСР. Дослідження базується на звітах уповноважених Ради у справах РПЦ, Ради у справах релігійних культів і Ради у справах релігій з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ) та Державного архіву Російської Федерації (м. Москва), а також інтерв'ю з членами підпільної УГКЦ з Архіву Інституту історії Церкви (м. Львів). Аби дослідити на прикладі «антирадянських» чуток політичні настрої підпільних греко-католиків Галичини у згаданий період, автором використано методологію соціальної історії, історичної антропології та соціальної психології.

XX з'їзд КПРС, а також міжнародні події на зразок Угорської революції 1956 р., а пізніше Другого Ватиканського Собору (1962-1965) чи «Празької Весни» у Чехословаччині (1968 р.) стимулювали поширення серед українських греко-католиків «антирадянських» чуток, зокрема про можливість легалізації УГКЦ радянським урядом. Ці чутки спонукали підпільних греко-католиків не лише звертатися до державних органів з вимогою реєстрації греко-католицьких парафій, а й самовільно займати церковні приміщення, що у дорадянський час належали УГКЦ.

Поширенню «антирадянських» чуток сприяли прикордонний статус Галичини та географічна близькість регіону до «проблемних» держав Східного блоку. Завдяки західним радіостанціям («Ватикан», «Свобода», «Голос Америки», «Вільна Європа» тощо) та контактам (безпосереднім або через кореспонденцію) з представниками Польської Народної Республіки, Ватикану та української діаспори західні українці мали кращий доступ до альтернативних джерел інформації, ніж мешканці решти українських регіонів. До того ж, населення Галичини, що стала радянською лише під час Другої світової війни, було відоме своєю опорою новій владі, а тому більш сприйнятливим до «антирадянської пропаганди».

У цьому дослідженні «антирадянські» чутки у середовищі підпільної УГКЦ у Галичині в 1950-х-1960-х рр. розглядаються у контексті ставлення підпільних священників і віруючих до радянської влади. Оскільки сподівання греко-католиків на легалізацію своєї Церкви були проявом радше їхньої конфесійної ідентичності, ніж свідомо антирадянської позиції, слід проаналізувати власне політичні конотації поширюваних чуток. Виокремлення мотивів, якими керувалися підпільні греко-католики при поширенні неправдивої чи неперевіреної інформації, допоможе з'ясувати, чи конкретні чутки були лише спробою заповнити

інформаційний вакуум, а чи формою «пасивного спротиву» (термін Дж. Скотта) радянському режимові.

Соціокультурна діяльність сільськогосподарських на початку Першої світової війни (на прикладі Харківської губернії)

Васильцов Владислав

ХНУ імені В. Н. Каразіна

vlad.vasiltsoff@gmail.com

Вже стали хрестоматійними дані, що станом на 1917 рік кооперація охопила більше половини населення й вивела Російську імперію в число держав з найбільшою кооперацією у світі. Стрімке зростання чисельності товариств, у тому числі, в Харківській губернії, відбувалося саме під час військових дій. Постає питання, наскільки кількісне зростання відповідало якісному. Історики більше зосереджуються лише на економічних питаннях діяльності товариств (В. М. Половець, І. А. Фареній). Разом з тим, товариства мали на меті не тільки вирішення економічних проблем, але й сприяння соціокультурному розвитку членів кооперативів та населення в цілому, що принципово відрізняло кооперативи від більшості сучасних приватних підприємств. Автор провів дослідження соціокультурної діяльності сільськогосподарських товариств на прикладі Харківської губернії шляхом використання матеріалів з Державного архіву Харківської області (Ф.29), зокрема звітів товариств за 1915 рік, які вперше введені до наукового обігу та обробленні за допомогою бази даних СУБД. Згадані звіти представляють товариства з різних повітів Харківської губернії та різного року заснування, що дозволило автору простежити на їхній основі головні тенденції розвитку кооперативного руху. У ході дослідження була залучена місцева кооперативна преса, яка окреслювала сферу інтересів кооперативів, їхні конкретні здобутки та відношення до тих чи інших подій (серед них «Хуторянин», «Хлібороб», «Южно-Русский Потребитель»). Хронологічні рамки охоплюють перші роки Першої світової війни, що обумовлюється цілою низкою соціальних та економічних проблем, адже, війна, окрім привнесення економічних проблем, змушувала населення взаємодіяти один з одним та об'єднуватися задля виживання. В цих умовах кооперативний рух отримав поштовх до розвитку та вирішення соціокультурних проблем населення. Отже, були визначені соціокультурні заходи товариств в умовах війни, що дозволило автору зробити висновки про якісні зміни в розвитку кооперативного руху в Харківській губернії.

У ході дослідження були отримані такі результати: сільськогосподарські товариства, окрім досягнення головної мети – покращення економічного становища своїх членів, брали активну участь у вирішенні соціокультурних проблем не тільки членів своїх кооперативів, але й суспільства в цілому. Спектр заходів сільськогосподарських кооперативів дещо різнився, але в цілому вони були схожими й стосувалися просвітницької діяльності, а саме: організації бібліотек, виписуванні періодичної преси різної тематики та проведенні лекцій і бесід. Також товариства приймали рішення допомагати наявними ресурсами та надавати свої послуги безкоштовно чи зі значною знижкою, причому такі заходи стосувались усіх нужденних, без огляду на членство в кооперативі. Менш поширеною практикою була фінансова допомога як для безпосередньо потребуючих, так і для благодійних організацій. Значну увагу кооперативні товариства приділяли духовному розвитку суспільства, що відповідало завданню формувати серед населення кооперативну свідомість як запоруку успішної діяльності та розвитку кооперативів. Необхідно відзначити, що ця сфера займала другорядне значення та не була характерною для абсолютної більшості кооперативів, хоча наявні тенденції свідчили про значний потенціал.

Прояви українського національного руху в Західній Волині у 1919-1921 роках в контексті діяльності польської адміністрації

Гладишук Сергій

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
sergii.gladyshek@ukr.net

Протягом 1919–1921 рр. на теренах Західної Волині функціонувала тимчасова адміністрація Другої Речі Посполитої, основним завданням якої був процес інтеграції регіону до складу Польщі. Поряд з управлінським апаратом в регіоні діяла мережа просвітницьких організацій та окремих активістів, які репрезентували прояви національного руху найчисельнішого етносу в регіоні – українців. Дослідження проявів українського руху Західної Волині в контексті діяльності польської адміністрації дозволить проаналізувати особливості відправного пункту польсько-українських відносин міжвоєнного періоду.

Окремі аспекти розвитку українського руху в Західній Волині досліджувалися у працях українських науковців. Серед них варто виокремити роботи Ю. Крамара, Л. Марківської, М. Філіпович. Однак основна увага дослідників концентрувалася на проблемах, пов'язаних із діяльністю Волинського воєводства. Довоєводський період розвитку українського національного руху Західної Волині в контексті діяльності польської адміністрації залишається недослідженим у сучасній історіографії. Джерельна база роботи ґрунтується на тогочасних рапортах польської адміністрації та статутних положеннях українських національних товариств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у залученні матеріалів польських та українських архівів, які ще залишаються недостатньо вивченими та опрацьованими.

Починаючи з середини 1919 р., терени Західної Волині поступово переходять під управлінську юрисдикцію Польської держави. Цьому сприяла поразка українців у війні з поляками та невдачі підрозділів Української Народної Республіки. На досліджуваних землях починається процес утвердження тимчасової польської адміністрації. Основу чиновницького механізму Другої Речі Посполитої на локальному рівні становили місцеві кадри. В Західній Волині таким фундаментом була польська землевласницька еліта, яка, зайнявши керівні посади, намагалася використати службове становище у приватних інтересах, часом нехтуючи безпосередніми наказами вищого керівництва. За такої складної ситуації окремі активісти розпочинають спробу організувати український національний рух. Хоча, за слушним зауваженням Т. Снайдера, «Перша світова та українсько-польська війна в Галичині ввели волинських юнаків у ширший світ націоналізму, у 1921 р. поділ землі ще не сприймався селянами як частина загальнонаціонального визволення. Землевласників ще не розцінювали як ворожу націю...». Цитата відображає політичну інертність основної частини українського населення Західної Волині, яке складалося переважно із селян.

Розбудову українських національних осередків розпочинають нечисельні представники інтелігенції. В одному із рапортів польської адміністрації з Ковельського повіту за грудень 1919 – січень 1920 рр. міститься така характеристика проявів українського руху: «Про Україну, за винятком невеликої групи вчителів та інтелігенції, які групуються навколо Луцкевича – колишнього інструктора кооперативів на Волині і українського старости, Кухаренки – колишнього директора Українського союзу, а також Косача – колишнього керівника земства, ніхто не мріє. Група на чолі з Косачем працює над утворенням шкільного комітету. Та сама група виступає за відокремлення церкви від Москви і створення її національного зразка. Широкої підтримки поки що не здобули». Наведені факти засвідчують просвітницький характер українського руху та його первинну слабкість у претензіях на масовість.

У 1920 р. польська адміністрація розпочинає процес легітимізації українських «Просвіт», які фактично діяли із 1918–1919 рр. 8 березня 1920 р. був зареєстрований статут «Просвіти» у Луцьку, згодом у інших містах. Про завдання означених товариств свідчить

одна із листівок випущена в березні 1920 р. луцькою «Просвітою»: «Громадяне! В місті Луцьку на Волині постала повітова «Просвіта», якої завданням є ширення освіти і національної свідомості серед українського народу і обстоювання перед всіма на це його права».

Отож, прояви українського національного руху на теренах Західної Волині у 1919–1921 рр. переважно носили просвітянський характер. Окремі представники інтелігенції намагалися залучити населення до активних дій та організувати національно-свідомі осередки, однак переважна частина соціуму регіону залишалася інертною до подібних тенденцій.

Фізичне виховання на українських землях у перші роки радянської влади (1917-1920 рр.)

Жидков Сергій

ХНУ імені В. Н. Каразіна

zhidkov1995@mail.ua

Сучасне життя неможливо уявити без фізичного виховання та спорту, які є запорукою здорового розвитку нації. У вирішенні питань сучасного стану фізичної культури важливо переосмислити історичний досвід минулого, вивчити систему фізичного виховання в органічному зв'язку з соціально-економічними і політичними умовами. Об'єктом дослідження є становище фізичної культури українських земель в перші роки радянської влади, а предметом – політика радянського уряду в сфері перетворення фізкультури та спорту на засіб комуністичного виховання. Мета – з'ясувати, як епоха й конкретні історичні обставини вплинули на перетворення фізичного виховання в зброю партії.

Вивченням розвитку фізичного виховання в педагогічному аспекті в перші роки радянської влади займалися М. Ф. Бунчук, О. М. Чернова, Ю. М. Теппер, а також Г. С. Деметер, що досліджував Всеобуч. На сучасному етапі активно йде процес історіографічних узагальнень, які надає О. М. Вацеба, вивчення проблеми в історичному контексті в роботі А. В. Цюся. Головними джерелами для цього періоду є резолюція VII з'їзду партії, декрети ВЦВК, накази М. І. Подвойського.

В процесі дослідження були використані низка методів, зокрема метод історичного опису, що дав змогу відобразити фізичне виховання і його розвиток в конкретних історичних реаліях; проблемно-хронологічний, що дав змогу виокремити етап в радянському періоді розвитку фізкультури; порівняльно-історичний, який сприяв порівняльній характеристиці становища фізкультури дорадянського та радянського періодів; генетичний, що показав основу поступального розвитку фізичного виховання. Новизна дослідження полягає в тому, що на сьогодні недостатньо висвітлений саме початковий етап розвитку фізкультури та спорту в радянський період, до того ж більшість досліджень не позбавлені трактування з позиції класового та партійного підходів і мають за мету показати педагогічні, а не історичні аспекти питання. В цілому, український спортивний рух ніколи не розглядався як самостійний предмет наукового аналізу, а лише як частина загальносоюзного процесу становлення масового фізичного виховання.

У Російській імперії царське керівництво не переймалось справами фізичного розвитку населення: до 1917 року на українських землях нараховувалось понад 200 спортивних організацій, що об'єднували близько 8 тисяч людей. У 1917 р. країна вийшла на новий етап побудови суспільства, який не був осторонь і від сфери фізичної культури. Зокрема, створюються гуртки й осередки фізичної культури на підприємствах, в навчальних закладах. Восени 1917 р. на українських землях, підвладних радянському уряду, було створено систему військово-фізичної підготовки загонів Червоної гвардії (затверджена на VII з'їзді партії 6-8 березня 1918 р.): в Луганську, Катеринославі, Харкові. Завданням цієї системи було не лише навчання майбутніх вояків-патріотів, але й координація боротьби проти «буржуазних» спортивно-просвітницьких організацій – «Юність», «Молот», та скаутських загонів, які «намагалися використовувати спорт для відволікання українських юнаків та дівчат від революційної боротьби».

22 квітня 1918 р. ВЦВК видав декрет про введення обов'язкового військового навчання робітників. 7 травня 1918 р. при Революційній Військовій Раді республіки був затверджений Центральний відділ загального військового навчання (Всеобуч), а його керівником обрано М.І. Подвойського. Саме на його долю припадає більшість зрушень у фізичному вихованні – створення військово-спортивних клубів. Зокрема, в Харкові в березні 1919 р. ним було прийнято гасло «Спорт – у маси!», за його наказом від 31 жовтня 1920 р була проведена воєнізація, фізична культура прийняла масовий характер.

Таким чином, на 20-ті рр. XX ст. склалася нова система фізичного виховання, яка ідейно відповідала комуністичним догмам і була спрямована, зважаючи на специфіку історичних обставин, на плекання військово-патріотичних принципів.

***Князівський сепаратизм як реакція на кризові явища у Великому князівстві
Литовському протягом XV – XVI ст.***

Жиляєв Володимир

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Zhyliaev@i.ua

Протягом XV – XVI ст. перед владою та суспільством Великого князівства Литовського постала велика кількість соціальних та політичних викликів. В цей час на українських землях відбувались сепаратистські виступи під керівництвом представників вищої аристократії. Зв'язок між загальним становищем суспільства та князівським сепаратизмом на українських землях не був вивчений у достатній мірі. Отже, метою дослідження є вивчення зв'язку між основними соціально-політичними викликами, які постали перед суспільством Великого князівства Литовського протягом XV – XVI ст., та сепаратистськими виступами князів. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) охарактеризувати виклики, що стояли перед суспільством Великого князівства Литовського в XV – XVI ст; 2) показати зв'язок між ситуацією у Великому князівстві Литовському та сепаратистськими виступами на українських землях.

Поставлену проблему доцільно розглядати у зв'язку з історіографією князівського сепаратизму та політичної історії Великого князівства Литовського у добу Пізнього Середньовіччя. Досліджувані події відображені в працях багатьох російських, білоруських, польських, литовських та українських істориків. Серед них визначні дослідники XIX – першої пол. XX ст.: С. Соловйов, М. Карамзін, М. Любавський, І. Лаппо, В. Антонович, М. Клепатський, М. Грушевський, Д. Дорошенко та ін. Серед істориків другої пол. XX – поч. XXI ст. найбільший внесок у розробці цієї теми належить: О. Зіміну, Р. Скриннікову, М. Бичковій, В. Пашуто, М. Крому, Ф. Шабульдо, Н. Яковенко, О. Русиній, Л. Войтовичу, О. Дзярновічу, Г. Сагановічу, М. Шніпу та ін.

Для вирішення поставленої наукової проблеми нами залучено низку опублікованих джерел, серед яких пам'ятки літописання, опубліковані в «Полном собрании русских летописей», історичні твори польських хроністів та літописні компіляції XVI – XVII ст.; документальні джерела, опубліковані в серіях «Собрание государственных грамот и договоров», «Памятники дипломатических сношений древней России», «Архив Юго-Западной России», «Русская историческая библиотека», «Акты относящиеся к истории Юго-Западной России» тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що князівський сепаратизм пізньосередньовічної доби на українських землях вперше розглянуто як специфічну, ідеологічно обґрунтовану форму протесту проти політики великих князів литовських, легітимність влади яких ставилася під сумнів частиною аристократії через неефективність їх політики. В процесі дослідження було застосовано загальнонаукові методи аналізу і синтезу; значну роль відіграли історико-синхронний метод, історико-ретроспективний метод та метод моделювання. В ході дослідження на основі аналізу історичних джерел та узагальнюючих праць з історії Великого князівства Литовського, Польщі та Великого князівства Московського, а також описової словесно-логічної моделі було встановлено основні кризові явища досліджуваної доби: 1) проблеми в сфері церковного адміністрування; 2) активізація єретичних рухів, 3) проблема есхатологічних настроїв, 4) протиріччя між різними гілками династії Гедиміновичів; 5) протистояння Великого князівства Литовського з Великим князівством Московським через землі колишньої Київської Русі 6) конфлікт між королівством Польським та Священною Римською імперією. На основі історико-порівняльного та історико-ретроспективного методів доведено, що представники князівської верстви в більшій чи меншій мірі усвідомлювали свою відповідальність перед Богом за подальшу долю підданих та керувалися в своїх вчинках цим мотивом. Відчуття відповідальності князя за підданих та невдоволення

несправедливістю існуючого порядку, на наш погляд, було одним з основних причин князівського сепаратизму чи аргументів для легітимізації дій.

ХНУ імені В. Н. Каразіна
yulya-koval-1993@mail.ru

Останнім часом з'являється все більше праць, присвячених вивченню «кубанського питання». Історики досліджують процеси виникнення та формування нових етнічних, політичних, соціальних і культурних змін, які відбувалися на різних етапах суспільного розвитку. Значне місце серед них займають дослідження культурного політичного взаємозв'язку України та Кубані.

Метою роботи є дослідження спорідненості населення України та Кубані. «Кубанське питання» завжди займало значне місце серед актуальних питань для їх вивчення, але лише в останні десятиріччя ми можемо спостерігати появу значної кількості робіт, присвячених цій темі. Зросла цікавість до історії українських переселенців на Кубані, їхнього життя, побуту та ін. Така тенденція спостерігається як з боку українців, так і кубанців.

Джерельну базу роботи складають писемні джерела, а саме: законодавчі акти Російської імперії та спогади В. Іваниса, П. Сулятицького. Вивченню даної проблематики присвячені роботи таких дослідників, як Ф. Щербина, Є. Феліцин, Д. Білий, Р. Коваль, Н. Супрун Яременко та ін.

Кубанські землі були відомі українським козакам ще задовго до указу у 1792 р. і не були новими для переселенців. Селили прибулих козаків курінними селищами. Їхня загальна кількість складала 40, 38 з них були надані українські назви (Батуринський, Брюховецький, Полтавський, Уманський та інші).

З 1792 р. на Кубань переселялись чорноморські козаки, а протягом 1862–1866 рр. були переселені азовські. Разом з ними в різний час переселялись селяни, які шукали кращої долі на нових землях. Установити загальну кількість переселенців неможливо через те, що в джерелах відомості різняться. У 1860 р. було створено Кубанське козацьке військо, що стало новим етно-стимулюючим чинником. На думку деяких дослідників, це можна вважати початком нової етносоціальної спільноти – кубанського козацтва.

Незважаючи на те, що козаки жили далеко від Батьківщини, вони зберігали свою мову, традиції, розвивали українську культуру на території Кубані. Співпраця між українською та кубанською інтелігенцією є свідченням української ідентичності частини кубанців. Відомий український композитор М. Лисенко допомагав Д. Бігаю в укладанні збірки пісень, для якої він надіслав 20 українських пісень. Між українськими та кубанськими піснями можна проводити паралелі, бо вони схожі за тематикою, мотивами та текстом. Значну частину пісенного життя на Кубані складало кобзарство. Однією з найцікавіших постатей на ниві української культури на Кубані був Я. Кухаренко. Його твори впливали на формування творчості та світогляду письменників України та Кубані. Повість «Чорноморський побит», після якої він став популярним, була надрукована в журналі «Основа» в Петербурзі у 1861 році.

Іншою визначною постаттю був Василь Мова – український кубанський письменник, драматург. В молоді роки він був відправлений в числі інших дев'яти юнкерів на навчання до України. З 1862 по 1867 рр. В.Мова навчався в Харківському університеті. Після закінчення університету він повернувся на Кубань, але доля України продовжувала його турбувати.

Визначною постаттю для кубанців був Т. Шевченко. Місцеві козаки дуже поважали його як особистість та любили його творчість, шанували його пам'ять.

Українське громадське життя на Кубані пожвавилось наприкінці XIX століття. Тоді в Катеринодарі відкрилась українська книгарня, почали влаштовувати Шевченківські свята, ставились аматорські українські вистави тощо. На початку XX ст. частина українців Кубані захопилася національними ідеями, брала участь у діяльності українських партій Наддніпрянщини.

У Катеринодарі в 1902 р. виникає місцева організація Революційної Української партії (РУП) під назвою «Чорноморська громада», яку очолив С. Ерастов. Рятуючись від жандармів, на Кубань приїжджають діячі РУПу: С. Петлюра, І. Ротар, П. Понятенко, Б. Мартос та інші.

Отже, історичні, культурні, духовні зв'язки населення Кубані з Україною впродовж XVIII – початку XX ст. зберігались і підтримувались. Вони є підтвердженням української ідентичності кубанців – так само, як українські традиції, мова, українська література і музична творчість, участь в українському національному русі та ін. В добу Української революції 1917–1921 рр. все стало підґрунтям для включення Кубані в орбіту українського державотворення.

Розвиток селянських кустарних промислів УСРР у роки непу (1921 - 1928 рр.)

Лапченко Анастасія

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Дрібна промисловість і кустарні промисли посідали важливе місце в структурі економіки українського села, будучи додатковим джерелом доходів селянства. Перші дослідження з кооперування кустарних промислів та розвитку промислової кооперації з'явилися вже в 20-ті рр. XX ст. На цьому етапі були визначені важливі теоретичні проблеми. Завдяки роботам А. В. Чаянова формується організаційно-виробничий напрям кооперативної думки. До цього напрямку належали праці А. А. Рибникова, де кустарні сільські промисли розглядалися як частина селянської економіки. Наступний період 30-х-50-х років XX ст. характеризувався істотним зниженням дослідницької активності. У середині 70-х - першій половині 80-х рр. XX ст. кустарні промисли і розвиток промислової кооперації в національних республіках стали вивчатися інтенсивніше. Сучасні дослідники ввели в науковий обіг значну кількість документів і матеріалів, висвітлили основні складові процесу формування та функціонування дрібного виробництва. Однак поза увагою залишається промислове виробництво на селі та зміни його структури в процесі індустріальної модернізації приватних промислових підприємств. Необхідно розглянути селянські кустарні промисли у контексті розвитку самобутньої форми селянського промислового підприємництва, дослідити територіально-галузеве розміщення, економічну мотивацію функціонування селянських промислів, особливості їх діяльності в період непу.

Важливим завданням нової економічної політики було відновлення довоєнного рівня промислового виробництва, особливо кустарного і дрібного, яке забезпечувало соціально-побутові й господарські потреби населення. 7 липня 1921 р. в Україні вступив в дію декрету ВЦВК та РНК РСФРР "Про кустарну і дрібну промисловість", згідно якого кожний громадянин мав право вільно займатися кустарним промислом. У період непу в кустарній промисловості України відбулися значні зміни. Ролі кустаря і ремісника майже зрівнялися. Розподіл між ремеслами і промислами також став досить умовний.

Провідні кустарні промисли в Україні виготовляли текстильні вироби, дерев'яний і різьблений посуд, хатне начиння, засоби сільськогосподарської праці, цілу низку предметів широкого вжитку. Також в Україні були розвинуті художні промисли.

Українська Кустарна Спілка станом на 1 січня 1922р мала в своєму складі понад 263,7 тис. сільських кустарів. Найбільше було підприємств, що виготовляли одяг і предмети першої необхідності-38,4%. Промисли, що виробляли харчову продукцію, становили 20,7%, металообробну-20%, текстильну-7,7%, шкіряну-3,2%, силікатну-2,6%. Кількість дрібних товаровиробників, які займалися основними видами промислів, до 1923 року досягла довоєнного рівня, а тих, хто обробляв волокно, шкіри й особливо метал - навіть і перевищила його.

Згідно з статистичними матеріалами періодичних видань, що базувалися на відомостях окружних статистичних бюро й фінансових відділів, кількість кустарів у містах значно поступалася сільським. Восени 1925 р. на Полтавщині діяло 102 тис. кустарів, з них лише 17 тис. у містах. На Чернігівщині міські кустарі становили близько 20% від загалу. Статистичні довідники виокремлюють п'ять груп, які займалися селянськими промислами: робітники, з наймитами, що працюють лише з членами родин, «одинці», члени сім'ї, що допомагають у занятті. Перша категорія налічувала 19689 чол., друга – 14586 чол., третя – 51397 чол., четверта – 332804 осіб, п'ята – 40366 чол.

Аналіз комплексу господарських матеріалів і документів, економічної звітності, документів виконавчих і законодавчих органів влади, перепису населення 1926 р.

свідчить, що в період непу кустарно-реміснича промисловість переважно розташовувалася в сільській місцевості.

М. Грушевський та О. Барвінський: конфлікт двох поколінь

Теміров Богдан

Донецький національний університет
btemirov93@gmail.com

Михайло Грушевський – історична постать, інтерес до якої зберігається протягом століття. Визначний науковець і політик був представником групи патріотично налаштованих особистостей переломної для України доби. Чималий інтерес в українських науковців викликає оточення Михайла Сергійовича. Одним з його опонентів виступав О.Барвінський, який стояв біля витоків НТШ. Ці особи репрезентували різні погляди на історію та політичний розвиток українського народу.

Увагу цьому конфлікту в контексті грушевськознавства приділили Л. Винар, І. Гирич, З. Зайцева, Р. Пиріг, С.Плохій та інші науковці. З огляду на відсутність спеціального вивчення дискусії між двома інтелектуалами метою цієї розвідки є розкриття її підґрунтя через аналіз розходжень діячів з конкретних питань. Джерела складаються з листування М. Грушевського та О. Барвінського. Дослідження здійснене на основі загальнонаукових (аналізу й синтезу, узагальнення) та спеціальних історичних (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-біографічний) методів.

Конфлікт проявився у боротьбі за посаду голови НТШ. О. Барвінський у «Споминах мого життя» заявив: «Я спровадив проф. Грушевського до Львова ..., положив тим початок його науковій роботі в Галичині». У 1897 р. саме О. Барвінського М. Грушевський замінив на посаді голови НТШ, після чого переобирався ще 17 разів. Олександр Григорович зауважував, що М. Грушевський намагався усунути його з посади. На це останній у листі до редакції «Діла» зауважив, що він отримав офіційну пропозицію і «абсолютно не старавсь дістати товариство у Львові і ніяких заходів коло нього не робив». Ці діячі посідали різне становище в українському суспільстві. Перевагою О. Барвінського були зв'язки у вищих політичних сферах, які він застосовував на користь НТШ. Не останню роль у зміні голови відіграло те, що О.Барвінський не був професором університету. Він успішно просувався до владної верхівки Австро-Угорщини – став радником імператорського двору, отримав титул лицаря. М.Грушевський, обіймаючи посаду професора, мав переваги перед старшим і досвідченішим О. Барвінським. На той час його кандидатура практично не мала реальних альтернатив у НТШ.

Наступна розбіжність стосувалася діяльності «Старої Громади». М. Грушевський вважав, що її представники мало цікавилися кафедрою історії у Львівському університеті. Але О. Барвінський наголошував на тому, що підтримував тісні контакти із старогромадівцями вже тоді «коли проф. Грушевський ще був студентом і до «Старої Громади» доступу не мав». «Громадівці» стали на бік О. Барвінського, оскільки їхній інтерес до НТШ зміцнював зв'язки з політичною та науковою елітою. Справа в тому, що О.Барвінський був народовцем з поміркованими поглядами, а М. Грушевський репрезентував науковців більш радикального спрямування. Їхні відмінні погляди на «Стару Громаду» мають важливе значення для розуміння ситуації в українському рухові.

Їхні позиції різнилися також щодо «Нової ери». М. Грушевський зазначав, що завданням «Нової ери» було порозуміння з австрійським урядом. О. Барвінський піддавав сумніву саму наявність угоди, оскільки тільки намісник австрійського уряду обіцяв підтримувати русинів в Австрії. На цьому наголошує С. Плохій. Тобто під сумнів була поставлена заслуга М.Грушевського у спробах співпраці з австрійським урядом.

Отже, конфлікт М.Грушевського та О.Барвінського проявився у ставленні до таких проблем: участь О. Барвінського в науковій кар'єрі молодого М.Грушевського, діяльність «Старої Громади», існування «Нової Ери». Причина протистояння полягала у тому, що обидва репрезентували два покоління і в історичній науці, і в українському рухові. Тим не менше, М.Грушевський зміг очолити НТШ, навіть будучи молодим істориком, а О.Барвінський так і не склав йому альтернативи.

Особливості карально-репресивної політики Надзвичайної комісії (на матеріалах Харківської губернської надзвичайної комісії, 1919-1922 рр.)

Труш Світлана

ХНУ імені В. Н. Каразіна

trush-sweta@yandex.ru

Головною функцією Надзвичайної комісії було втілення більшовицької карально-репресивної політики щодо різних верств населення, які зазнали переслідувань з ідеологічних, політичних або економічних міркувань. Ця політика не була однорідною і мала свою специфіку, коли репресована особа належала до тієї чи іншої соціальної групи. Оскільки головною метою репресій була руйнація старого порядку, у тому числі суспільної організації, переслідувань зазнали в першу чергу так звані «колишні» – буржуазія, дворянство, духовництво. Але й тут радянська влада не була послідовною: були випадки, коли особа, незважаючи на своє походження, заняття, матеріальні статки, уникала фізичного знищення або позбавлення волі. Звісно, дія декретів про націоналізацію, виплати контрибуцій не обмежувалася в жодному разі.

Карально-репресивний аспект діяльності Надзвичайної комісії є достатньо розробленим в історіографії. Першою роботою слід вважати дослідження С. Мельгунова «Червоний терор в Росії: 1918-1923». Ця тема, зокрема, перебувала тривалий час у полі зору вітчизняних науковців (І. Білас, С. Білокінь, Ю. Шаповал). Аналогічні проблеми розроблялися і російськими дослідниками (Ю. Стецовський, О. Бакунін). Проте дослідники не акцентували увагу на випадках, коли особа, що вже була фігурантом кримінальної справи і з огляду на своє походження, рід занять або політичні вподобання мала б бути репресована, уникала цього. Лояльність Надзвичайної комісії до певної категорії осіб виявилася дивним фактом, якому дослідники не приділили належної уваги.

Джерельна база дослідження представлена нормативно-правовими актами, що регламентували карально-репресивну політику Надзвичайної комісії, зокрема накази ВЧК/ВУНК, кримінальними справами, які зберігаються в Галузевому державному архіві Управління СБУ в Харківській області. Саме аналіз цієї групи масових стандартизованих джерел дозволив виокремити особливості карально-репресивної політики щодо певних категорій осіб.

При проведенні дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи дослідження. До перших належать методи аналізу і синтезу, аналогії, логічний, до другої групи – історико-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний.

Суттєві відмінності у реалізації карально-репресивних заходів залежали від соціальної приналежності репресованих осіб: стосовно пролетаріату – більш м'які, колишніх експлуататорів – жорсткі. Про це, зокрема, йшлося у наказі Ф. Держинського від 8 січня 1921 р. про каральну політику Надзвичайної комісії. Проте й тут були свої особливості: досить часто людина, яка, згідно діючого законодавства та каральної практики, мала б зазнати репресій, була повністю виправдана, оскільки була або цінним спеціалістом, або носієм певних знань. Звичайно, така особа мала засвідчити свою лояльність щодо радянського режиму, часто її брав на поруки трудовий колектив або сусіди. Так, наприклад, був двічі виправданий колишній начальник міської варті м. Ізюма, дворянин за походженням Грабовський В. О., оскільки був цінним співробітником військового комісаріату, або член колишньої Зміївської земської управи Омельченко О. В., оскільки був незамінним працівником винного складу м. Змієва.

Отже, карально-репресивна політика Надзвичайної комісії була неоднорідною. У випадках, коли особа, незважаючи на свої походження, рід занять, політичні вподобання, мала цінність для режиму з точки зору її професійних навичок, вона могла тимчасово уникнути переслідування. Важливою умовою була лояльність до режиму та суспільна підтримка такої особи. Особливості карально-репресивної політики можна пояснити

прагматичними міркуваннями більшовиків, а також їх намаганням не зруйнувати хитку громадянську позицію терпимості до радянського режиму.

